



СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ФАКУЛТЕТ ПО КЛАСИЧЕСКИ И НОВИ ФИЛОЛОГИИ
Категра „Класически Изток“

Александър Владимиров Богданов

**БОГИНЯТА УШАС: КОНЦЕПТЪТ ЗА
УТРИННАТА СВЕТИНА ВЪВ ВЕДИТЕ**

АВТОРЕФЕРАТ

представена за придобиване на образователна научна степен „доктор“ по научна специалност 05.04.06- Литература на народите от Европа, Америка, Африка, Азия и Австралия (Стара индийска литература)

Научен ръководител: проф. д-р Милена Братоева

София, 2023

Дисертационният труд се състои от увод, шест глави, заключение, приложение и библиография. Обемът на изследването е 371 страници, от които 350 страници са основен научен текст. Брой на таблиците е 69. Библиографията обхваща 159 заглавия, от които 24 са на български автори.

Докторантът е зачислен в редовна докторантура към катедра „Класически Изток“ в Софийски университет „Св. Климент Охридски“ на 10.02.2010 г. и отчислен с право на защита на 10.02.2013 г.

Дисертационният труд е обсъден и насрочен за публична защита от катедра „Класически Изток“ към Факултета по класически и нови филологии на Софийски университет „Св. Климент Охридски“ на 07.07.2023 г.

Публичната защита ще се състои на 29.09.2023 г. от 15:00 ч. в зала 20 на Центъра за източни езици и култури.

Научно жури:

доц. г-р Гергана Руменова Русева (рецензент)

проф. дн Иван Русев Маразов (рецензент)

проф. г-р Милена Братоева

проф. г-р Светлана Стойчева Андерсон

доц. г-р Теодор Арсов Леков

СЪДЪРЖАНИЕ

1. Характеристики на дисертационния труд.....	1
Обект и предмет на изследването.....	1
Цели и задачи на изследването.....	3
Обхват и методология.....	5
Актуалност.....	11
2. Структура и съдържание на дисертационния труд.....	15
Първа глава.....	15
Втора глава.....	19
Трета глава.....	23
Четвърта глава.....	26
Пета глава.....	28
Шеста глава.....	29
Заключение.....	35
3. Приложимост на дисертационния труд.....	43
4. Бъдещи насоки за развитие на дисертационния труд ..	43
5. Публикации по темата на дисертационния труд.....	44
6. Цитирани източници.....	45

1. Характеристики на дисертационния труд

Обект и предмет на изследването

Преживяването на появата на зората след тъмнината на нощта или на угължаващата се светлина след дългите мрачни зимни месеци съставляват универсален човешки опит, който структурира в полето на концептуалната ни система представите за трансформация, за активирание и задвижване на живота, за просперитет и обновление, протичащи колкото в заобикалящия ни свят, толкова и в нас самите.

Тази концептуална значимост на изгрева се усеща в не по-малка степен и в наситените с поетична образност ведически химни, които обрисуват пред нас: Дъщерята на Небето – младата красива жена – усмихваща се съблазнително от изток, която пробужда света и подтиква благоденствието на хора и животни с бляскавите си дарове; или алените Зори крави, които преодоляват тъмната каменна преграда на предсътворението и творят първата виделина; или първата Светлина на светлините, родена от Порядъка, която изпълва с бляскавите си лъчи простора на Космоса и разкрива неговите блага... Това е ведическата богиня на зората Ушас, обектът на настоящото изследване, на която са посветени някои от най-изящните стихове от

Ригведа – най-древния паметник на индоевропейската миторитуална поетическа традиция, запазен до днес.¹

Богинята Зора е най-яркото въплъщение на утринната светлина във ведическия културен светоглед. Тя предшества и взаимодейства с другите богове и същности на утринта. Зората се ражда от небесната утроба, опразнена от сестра ѝ Нощта, и блести заедно с пламъка на бог Агни – ритуалния огън, първожрец и пратеник на ритуала. Зората се протяга с багрите на Слънцето, бог Суря, – тя угължава лъчите си с неговите и проправя пътя, по който да узрее. Нейните дела се пресичат с тези на Савитри, стимулиращия бог на вечерния и утринен сумрак. Светлината на Ушас се протяга като неговите златни ръце и двамата подтикват поселенията на хора и животни и разкриват пътища им, за да се движат. Подир нея пристига ослепителната златна колесница на небесните Ашвини – двамата „медени“ великоленни братя, носещи радост и богатство, идват да отпият *сома*. Богинята Зора известява за началото на жертвоприношението и на утринното изстискване на растението бог Сомат и приготвянето на пречистената златиста напитка, принасяна на боговете.

¹ *Ригведа Самхита* обхваща химни, които са композирани приблизително в периода на 1400 – 1000 г. пр. Хр., докато редакцията и подредбата им става през средния ведически период през 7-ми век пр. Хр. Още за датировката на паметника вж. Witzel, 1997; Братоева, 2012, pp. 35-40.

В края на ритуала Ушас подбужда щедростта на патроните на приношенията и разпределението на жертвената награда сред поетите жреци.

Сред този лабиринт на сакрална реч, мит и ритуал ние естествено се опитваме да надникнем в представите на ведическия човек. Какво могат да ни разкрият езиковите структури, достигнали до нас? Непостоянни в семантичната си яснота и денотативна отнесеност, губещи контекстуалната си прозрачност от дистанцията на времето, какво ни казват те относно утринната светлина и нейната божествена персонификация Ушас? Какво е мотивирало гревните поети жреци да я възнеят? Каква е ролята ѝ в мисловните модели на техните прозрения за Космоса, ритуала и човека? Как концептуалното разбиране за нея е представено и съхранено в устната традиция на Ведите?

Това са някои от въпросите, които съставляват предмета на този дисертационен труд.

Цели и задачи на изследването

Основната цел на настоящото изследване е да проследи някои централни елементи от концептуалната представа за утринната светлина на Зората във Ведите, репрезентирана в пантеона от богинята Ушас. Нейното осъществяване предполага разделянето ѝ на две

взаимосвързани подцели, съставляващи два различни етапа на работния процес.

Първата подцел е да се очертаят, проследят и анализират езиковите обозначения на Зората в изследвания корпус на Ведите. Нейното реализиране е свързано с решаване на следните основни задачи:

- Езиков анализ на всички посветени на Зората химни от RV за определяне на основен лексикален корпус, обхващащ думи, които: 1. назовават Зората като явление и богиня; 2. изразяват процеса на появата и разпространението на нейната светлина; 3. изразяват нейни устойчиви характеристики; 4. изразяват нейни основни агентивни роли;
- Проследяване на произхода и основните значения на всички думи от определения лексикален корпус;
- Екскерпирание на всичките техни употреби в определен текстови корпус и анализ на тяхната дистрибуция в него;
- Анализ на техните формално-морфологически характеристики и, където е нужно, на семантико-синтактичните им употреби.

Втората подцел е да се проследят и анализират основните концептуални елементи от разбирането за Зората във ведическата култура. Нейното осъществяване включва изпълнение на следните задачи:

- Определяне на основни тематични посоки, в които да бъде анализиран концепта за утринната светлина в

перспективата на направения по-рано анализ на езиковите означения на Зората и на нейния митологичен, ритуален и общокултурен контекст;

- Извеждане на основни метафорични структури, чиито компонент е Зората, и анализирането им в езиковия корпус в перспективата на тяхното концептуално значение, мотивация в телесния или културен опит на индоарийците, както и на съотнесеността им с други мисловни модели във ведическия светоглед.

Обхват и методология

Първият етап на настоящото изследване обхваща определяне, ексцерпирание и анализ на езиковите означения на Зората и проследяване на тяхната дистрибуция във ведическия канон.

За определяне на *първоначалния лексикален корпус* са подбрани цели химни или отделни строфи, които са тематично посветени на Зората според традиционните индекси *Анукрамани (Anukramāṇī)*, посочващи поетичен размер, съдържание, авторство и пр. за всеки химн.

Този първоначален „център“ на корпуса е подложен на граматически и лексикално-семантичен анализ с цел обособяване на различни лексеми – съществителни, прилагателни и глаголи, които се отнасят до Зората в няколко направления – етимологична свързаност с

глагола $\sqrt{vas/uṣ}$; съотносимост към семантичното поле на светлината; устойчиви епитети и повтарящи се характеристики; основни агентивни роли. По отношение на част от епитетите и характеристиките е отчетена традиционната перспектива, посочваща 16 названия на богинята Ушас, включени под Nigh. 1.8 в глосара *Нигханту*, съставен от граматика Яска през късния ведически период.

Появите на така определения лексикален езиков корпус са проследени в различни части на ведическия канон, като по редица причини се наложи той да бъде стеснен. Конкретно изследваният корпус обхваща четирите Веди – *Ригведа*, *Самаведа*, *Яджурведа* и *Атхарваведа* – и прилежащите им самхити, брахмани, араняки и упанишади. В изследвания корпус те са представени чрез една от жреческите родови традиции (*śākhā*), в които са съхранени, с оглед на няколкото съображения. Едно от тях е нуждата от симетричност – традицията на всяка Веда е съхранена в различен брой рецензии, които биха изкривили представата за дистрибуцията на ексцерпираните лексеми². Някои от тях, също така, към момента все още са в процес на критическа редакция и не

² Изключение е направено само за *Ригведа*, при която, поради приблизителната идентичност на самхитите в рецензията на *Bāṣkala* и *Śākala*, са включени и прилежащите ѝ брахмана, араняка и упанишад от традицията *Kauṣītaki*.

са достъпни. Не на последно място е и необходимостта от ограничаване обхвата на изследвания корпус в рамките на постижимото. С оглед на това изворовият материал, в който са проследени езиковите репрезентации на Зората, обхваща следните паметници:

- *Ригведа*: *Śākala śākhā – Ṛgveda Saṃhitā* (RV), *Aitareya Brāhmaṇa* (AB), *Aitareya Āraṇyaka* (AA), *Aitareya Upaniṣad* (AU); *Bāṣkala śākhā – Kauṣītaki Brāhmaṇa* (KB), *Kauṣītaki Āraṇyaka* (KA), *Kauṣītaki Upaniṣad* (KausUp);
- *Самаведа*: *Kauthuma śākhā – Sāmaveda Saṃhitā* (SV), *Pañcaviṃśa Brāhmaṇa* (PB), *Chandogya Upaniṣad* (ChU);
- *Бялата Яджурведа*: *Mādhyam̐dina śākhā – Vājasaneyi Saṃhitā* (VS), *Śatapatha Brāhmaṇa* (ŚB), (*Āraṇyaka* =ŚB 14.1–3), *Bṛhadāraṇyaka Upaniṣad* (BAU) (=ŚB 14.4–9);
- *Черната Яджурведа*: *Taittiriya śākhā – Taittiriya Saṃhitā* (TS), *Taittiriya Brāhmaṇa* (TB), *Taittiriya Āraṇyaka* (TA), *Taittiriya Upaniṣad* (TU);
- *Атхарваведа*: *Śaunaka śākhā – Atharvaveda Saṃhitā* (AVŚ), *Gopatha Brāhmaṇa* (GB).

Процесът на ексцерпирание на всяка една лексема налага морфологичен граматичен, лексикално-семантичен и семантико-синтактичен анализ.

В анализа на дистрибуцията разграничавам между **поява** и **повторение** на дадена дума. За поява възприемам всяка първа употреба на лексема в границата на един хемистих или *nada*, при мерена реч, или в рамките на

словосъчетание или изречение, при прозаически извор. Последващото регистриране на същата *пада* в същия или друг извор се отбелязва като повторение.

Отчитането на появите следва диахронията на възникването на изворите във ведическия корпус, от които най-древна е *Ригведа Самхита* и химните от т.нар. „родови“ мандали 2–7. При откриване на идентични употреби в *Ригведа Самхита* като поява се определя тази от по-архаичния пласт на сборника, а другата – като повторение. В останалите случаи се следва вътрешната подредба в сборника.

Преводът на цитираните строфи от корпуса е направен от мен. При неговото извършване се опитвам да съхраня оригиналната структура на ведийския стих, като следвам два важни според мен принципа: ненарушаване границата на *падата* и предаване в повечето случаи на маркиран или немаркиран словоред.

Вторият етап на настоящото изследване обхваща концептуалния анализ на ексцерпирания езиков материал. В него като основен подход са възприети принципите на **когнитивната лингвистика** и по-специално методите на **теорията за концептуалната метафора и метонимия**, разработена в началото на 80-те години оригинално от Джордж Лейкоф и Марк Джонсън и впоследствие разширена в редица направления.

Причините за избора ми на този подход са свързани с някои основни теоретични постановки и техния

потенциал за изследването на гревен езиков корпус като Ведите. Когнитивната лингвистика разглежда метафорите в езика не като стилистични фигури, а като универсални проявления на различни концептуални структури и модели на мисленето, които човек конструира често несъзнателно в ежедневието си, за да формира начина, по който възприема себе си и околния свят.

Концептуалната метафора „...ни позволява да разберем една сфера на опита чрез друга“ (Lakoff and Johnson, 1980, p. 117). Посредством метафората ние мислим и говорим за различни същности и идеи, принадлежащи към по-абстрактна **сфера цел**, чрез други по-конкретни елементи, принадлежащи към дадена **изходна сфера** на нашия всекидневен опит.

Пример за успешното прилагане на тази методология при изследването на гревен усетен паметник е споменатото по-рано изследване на Йоанна Юревич. В него тя съчетава различни аспекти от теорията за концептуалната метафора и метонимия, за да обясни „специфичния стил на *Ригведа* като отразяващ конвенционални концептуални операции, които позволяват да се осмислят различни явления, да се разсъждава върху тях, да се класифицират в последователни йерархии и т.н.“ (Jurewicz, 2010, p. 42).

Анализът на метафорите в езика ни позволява да деконструираме езиковите изрази и значения на по-

прости концептуални модели и така да реконструираме концептуално съдържание на различни понятия или идеи. Затова различните теоретични модели на когнитивната лингвистика могат да ни помогнат да се ориентираме в често непрозрачната ведическа поетична образност. Те могат да предоставят нова перспектива за мотивацията на езиковите употреби в различни контексти, за концептуалните връзки между космологичните и ритуални същности във ведическата културата и в различни аспекти на всекидневния телесен опит на древните индоари.

При извеждането на различни концептуални метафори за Зората на базата на анализирания езиков корпус се водят от нейната роля като изходна или целева концептуална сфера. При анализа на метафорите проследявам различните систематични връзки между сферите, както и метонимични отношения между елементи в една сфера. При анализа на мотивацията на различни метафори анализирам основни образни схеми в тяхната структура, корелацията между отделни метафорични разбирания и телесните преживявания. Същевременно в проследяването на различни културни и митологични връзки си служа с методите на дискурсия и съпоставителния анализ.

Актуалност

Разбирането ни за ведическата богиня Ушас се заражда в контекста на изследванията на божествения пантеон и религиозните представи в Ригведа още в класическите трудове на индологията от втората половина на 19-ти и началото на 20-ти век.³ През този период разбирането за Зората като персонификация на природната красота на изгрева, лишена от особена митологична или ритуална значимост, е повлияно от доминиращото виждане за ригведийските химни като натуралистична религиозна поезия.

Едно от изключенията в тази тенденция е Алфред Хилебранд, който развива хипотезата за връзката между Зората и новогодишния космогоничен мит.⁴ След като е отхвърлена от неговите съвременници, тя бива възродена в средата на 20-ти век от Кайпер във връзка с опита му да реконструира модела на древните арийски словесни съревнования⁵, провеждани в контекста на новогодишния ритуал от по-ранния ригведийски период.

Развитието на историческата лингвистика, компаративистиката и структуралния подход през

³ Hillebrandt, 1891, 1899; MacDonell, 1893; Oldenberg, 1894; Keith, 1925;

⁴ Вж. Hillebrandt, 1899, pp. 26-47

⁵ Вж. Kuiper, 1960

Втората половина на 20-ти век допринася за значителното загълбочаване на разбирането и проблематизирането в индологическите изследвания на множество основополагащи понятия и концепти във ведическата култура.

Това засяга и представите за богинята на зората Ушас, чиито „дирични“ химни започват да се осмислят вече в перспективата на част от „най-горния слой в Ригведа“ като изразяващи „...архаичния възглед за ежедневното завръщане на светлината, не като нещо естествено, а като предмет на вечна надежда ... В прослава на завръщащата се небесна светлина с оглед осигуряване на непрекъснатостта на нейната последователност“ (Gonda, 1975, p. 164).

В изследването си върху божествените епитети в *Ригведа* Ян Гонда (Gonda, 1959, pp. 96-105) проследява основните характеристики на богинята Ушас. Той разглежда тяхната функция като на теофорични собствени имена, чието артикулиране може да активира желаните качества у божеството и да предостави достъп на жреците до силата му.

Може би единствената монография, посветена на Ушас, е дисертационният труд на Борис Огибенин *La déesse Uṣas: Recherches sur le sacrifice de la parole dans le R̥gveda*, „Богинята Ушас: Изследване на жертвената реч в *Ригведа*“ (Oguibénine, 1988). В него той адресира една от аномалиите, свързани с богинята, а именно изключването

и от приношенията поднасяни по време на ритуала, като аргументира хипотезата, че самите ритуални слова са били концептуализирани като жертвени дарове. Наред с ритуалната реч, друг фокус на работата му е жертвената награда *дакшина* и ролята на Ушас за разпределението и между ритуалните специалисти, като в този контекст той предлага нов модел на реципрочните връзки в ритуала.

Приносна перспектива върху космогоничната роля на Зората ни дават и съпоставителните изследвания на Михаел Витцел, в които той изследва общия произход и връзки между митологиите на народите от Евразия и Америка.⁶ Той сравнява мотива за „скритото Слънце“ във ведическия мит за освобождаването на Зорите, затворени в пещерата Вала, или други негови варианти, с японския мит за богинята на слънцето Амаатерасу, скрита в пещерата Ивата, както и със сходни митологични версии при други народи.

Друго важно изследване, частично свързано със Зората, е дисертацията на Улрике Рьослер *Licht und Leuchten im Rgveda*, „Светлина и светя в *Rigveda*“ (Roesler, 1997). В него тя прави лексико-семантичен анализ на глаголите със светлинна семантика и проследява техните появи и дистрибуции в *Rigveda*. Рьослер използва теорията на семантичните полета, за да изследва лексикалните

⁶ Вж. Witzel, 2005; 2012.

значения в техните контекстуални, стилистични и поетични вариации. В тази връзка са очертани и семантичните (и концептуални) връзки на Зората с глаголи като $\sqrt{vas/uz}$, „да озаря, да иззрея“, $\sqrt{bhā}$, „блестя“ и др., обозначаващи трайно представата в *Rigveda* за космогоничната светлина. В много отношения изследването на Ръслер е основополагащо в идейно и структурно отношение за подхода, възприет от мен при ексцерпирането и анализа на лексикалния корпус, представен в настоящата работа.

Концептът за изгрева е разгледан частично от Йоанна Юревич в книгата *Fire and Cognition in the Rgveda* (Jurewicz, 2010). Нейният фокус е опитът за реконструкция чрез различни методи на когнитивната лингвистика на философска система в *Rigveda*, центрирана около бога ритуален огън Агни. В този контекст тя очертава някои основни метафорични и метонимични разбирания за утринната светлина и за концептуалното разбиране за мрак в *Rigveda*, от които в някои отношения изхожда и настоящата разработка. Нейното изследване ме насочи към възможностите за прилагането на теорията за концептуалната метафора и метонимия при изследването на древен устен паметник като *Rigveda*.

В перспективата на очертания научен дискурс върху богинята Ушас с настоящия дисертационен труд бих искал да запълня някои празнини в индологическите

изследвания, които могат да бъдат обобщени в следните научни проблеми:

- Кои са основните езикови компоненти на концепта за утринна светлина и каква е тяхната дистрибуция във ведическия корпус?
- Как присъствието на Зората в останалите части на ведическия канон се различава от това в *Ригведа*?
- Каква е ролята на концепта за утринна светлина в разбирането на различни абстрактни мисловни модели във ведическата култура като сътворение, време, благоденствие, ритуал?
- Как основни метафори на Зората във Ведите, например чрез образа на млада жена или крави, изразяват концептуалното значение на утринната светлина?

2. Структура и съдържание на дисертационния труд

Дисертационният труд е структуриран съобразно поставените цели и задачи и възприетата методология. Той се състои от увод, шест основни глави, заключение и приложение.

Първа глава

Първа глава, озаглавена „Когнитивната лингвистика и езикът на Ведите“, е разделена на две точки и има за цел

да представи основните положения на теорията за концептуалната метафора и метонимия (ТКМ) и да очертае приложимостта ѝ по отношение анализа на древни устни паметници като *Ригведа*.

В първа част са синтезирани основните теоретични постулати и модели, които съставляват ТКМ, разработена в началото на 80-те години на 20-и век от Джордж Лейкоф и Марк Джонсън. Най-напред са представени изходните позиции, които включват дефиниции за концептуалната метафора, основния понятиен апарат, описващ метафоричния процес – изходна сфера, сфера цел и картиране, и илюстрации на концептуалната метафора ЖИВОТЪТ Е ПЪТУВАНЕ. След това последователно са разгледани различни характеристики и теоретични постановки на ТКМ.

Една от тях е **разширяването на знанието** или принципът за *метафоричните следствия*, който представлява потенциала за картиране на нови допълнителни елементи от изходната сфера върху целевата. В това отношение е разгледана и **хипотезата за инвариантността** (Lakoff, 1987), която постулира, че има лимит на количеството елементи, които се проектират от изходната към целевата сфера.

Теорията допуска обединяването на индивидуални взаимодействия си концептуални метафори в **системи от метафори**. Те обикновено представляват набор от по-схематични метафорични картирания, които

структурират някои по-специфични и обхватни метафори, каквато е например споменатата по-горе ЖИВОТЪТ Е ПЪТУВАНЕ.

В този раздел е разгледан и друг основен постулат – **принципът на еднопосочността**. Той гласи, че процесът на картиране е насочен от по-конкретна към по-абстрактна сфера, като основна предпоставка за това е идеята, че езикът има експериментална основа. Тук са разгледани и някои трудности в критериите за конкретна и абстрактна сфера и възможността за метафори със сфера цел, принадлежаща на конкретния опит. Това се дължи, както доказва Кьовачеш, на възможността конкретният ни опит да бъде концептуализиран и преносно.

Накратко е представен и **постулатът за въплътеност** на метафората, изразяващ идеята, че тя се основава на опита. В тази връзка по-подробно е представена и **теорията на образните схеми**. Те представляват динамични абстрактни репрезентации, които произтичат пряко от ежедневно и взаимодействие с околния свят. Представени са основните схеми и някои от тях са илюстрирани в контекста на *Ригведа*.

След това са представени **първичните** метафори. Те възникват в резултат на субективните усещания и преценки в нашето ежедневно функциониране, които са взаимосвързани със сензомоторните ни преживявания.

Концептуалните връзки в първичните метафори са мотивирани от повтарящи се основни типове събития, наречени от Грейди **първични сцени**, които включват тясна корелация между перцептивното преживяване и субективната реакция. Тези корелации водят до концептуалното обвързване между понятията и в крайна сметка до техния лингвистичен израз, например ПРИВЪРЗАНОСТТА Е ТОПЛИНА, ТРУДНОСТИТЕ СА ТЕЖЕСТИ и др. В тази връзка са представени и **съставните**, както и **образни метафори**.

В раздела се спирам на принципа за **универсалността на метафората**, която е резултат от основаването ѝ върху телесния опит. Като пример за универсалност е разгледана метафората ЗНАНИЕТО Е ВИЖДАНЕ, която е силно застъпена в индийската култура. Макар че в повечето случаи човешкото тяло е универсална изходна сфера за структуриране на абстрактни метафорични концепти, в различните културни контексти откриваме различни модели, обуславящи наличието на специфични концептуализации. Това явление се разглежда като **културна обусловеност** на метафората.

Представена е накратко хипотезата за **основаването** на метафоричното разбиране в опита. Разгледана е и **мултимодалността на метафората**, според която метафорите могат да намерят израз не само в езика, но и във всяка друга форма на изразяване на

нашата концептуална система. Засегната е идеята за това, че метафорите участват в **конструирането на реалността**, в която живеем, оказвайки пряко влияние върху нашите емоционални и поведенчески нагласи.

Накрая накратко е разгледана **теорията за концептуалната метонимия**. Тя представлява процес, при който в рамките на една сфера дадена изходна единица осигурява достъп до друга концептуална единица, цел. Тук са представени и основни метонимични конфигурации.

В следващата част на главата представям някои саморефлексии на поетите жреци относно езика. Тук излагам накратко своята хипотеза за това, че ведическите поети са притежавали сходно на когнитивното разбиране за език и по-специално за ритуалната реч. Привеждам редица илюстрации в подкрепа на това, че и в *Ригведа* речта основно е била осмисляна като концептуален и когнитивен процес, който намира своя израз в езика. Тази хипотеза представлява още едно основание за уместността на когнитивния подход спрямо Ведите.

Втора глава

Втора глава, озаглавена „Етимологичен фокус: Зората зари, озарява“, е разделена на пет основни смислови части и има за цел да представи езиковите означения на

Зората и на появата на нейната светлина, обединени от произхода си от глаголния корен $\sqrt{vas/uṣ}$, „заря, да озаря“. Глаголът и още четири групи от деривати са представени от гледана точка на своя произход, формално-морфологични характеристики, брой появи, повторения и дистрибуция в изследвания корпус и основни синтактично-семантични особености.

В първата част представям глаголния корен $\sqrt{vas/uṣ}$, „заря, да озаря“, заедно с подробна субектно-обектна и обстоятелствена дистрибуция. Разгледаните семантико-синтактични особености включват различни синтактични функции на глагола, специфичното значение на различни представки модификатори, както и спецификите на преходните и каузативни употреби на глагола.

Във втората част разглеждам гумата ***uṣás*** (ж.р.), „зора“, „развиделяване“, „утринна светлина“, която е едновременно название на природния феномен на изгрева и теоним на неговата персонификация, ведическата богиня на зората. Това е най-често срещаното обозначение на Зората, регистрирано с 467 появи и 205 повторения в изследвания корпус. Наред с формите на гумата са разгледани и композити, в които тя участва, като ***uṣásānāktā*** и ***nāktoṣāsā***, „Зората и Ноцта“, ***uṣarbúdh-***, „пробуден от Зората“ и ***uṣaspati*** (м.р.), „съпруг на Зората“. Анализирани са различните падежни значения на гумата и някои склонности към адвербиализация.

В трета част са включени няколко прилагателни и съществителни имена, образувани от редуцираната форма на корена – $\sqrt{u\text{ṣ}}$ и обединени от сходните си семантични и морфологични характеристики. Сред тях са: **usrá-**, „утринен; светъл, ясен“; **usríya-**, „червеникав, светъл, ярък (за крава или бик)“; **usrí** (ж.р.), „утринна светлина, утро, зора, ден“, и **ústri** (ж.р.), „утринна светлина, яркост“. Тези деривати означават Зората по формата на нейни названия (*usrā́, usríyā*) или като определения на богове от ведическия пантеон, чиято дейност съвпада темпорално с появата на Зората (най-вече Агни и Ашвините).

В четвърта част са проследени група съществителни имена, образувани от корена \sqrt{vas} или от редуцираната му форма $\sqrt{u\text{ṣ}}$, които обозначават предимно темпоралния аспект на появата на Зората. Тук са включени; **vyuṣ** (ж.р.), „зора, заря“, **vyúṣṭi** (ж.р.), „ззоряване, първият лъч на Зората“, и **vástu** (ж.р.), „заран, ззоряване“. Акцент в разглеждането на семантико-синтактичните им особености са техни обстоятелствени употреби и склонността им към адвербиализация за изразяване на темпорална семантика.

Пета част включва три прилагателни имена с малко регистрирани употреби: **vastr-**, „озаряващ, сияен, осветяващ“, **vāsará-**, „зарящ, утринен“, и **vivásvant-** „озаряващ“, „ярък“ „утринен“. Те функционират предимно като определения към същности, семантично свързани със

светлината на Зората и огъня като *dhenú*, „крава“, *ahan*, „ген“, *jyótis*, „светлина“, *uśásaḥ rādhaḥ*, „гаровете на Зората“.

Основните резултати от анализа са свързани с генотативната сила на разгледаните гуми. Формите на $\sqrt{vas/uś}$ и гумите *uśás*, *usrá-*, *usríya-* функционират като устойчиви названия на Зората като природен феномен и божествена репрезентация, като важна семантична роля на *usrá-* и *usríya-* е възможността да изразят концептуалната връзка между Зората и кравата, почиваща по всяка вероятност на сходство в цветовете и темпорални характеристики на гвете същину.

На второ място след тях идват *uś*, *uś*, *vuuś*, *vuuṣṭi*, *vástu*, които демонстрират склонност към агвербуализация и често насочват към зазоряването като време от геня. На трето място са определенията *vastr-*, *vāsará-*, които изразяват концептуалната свързаност на различни същину със Зората и огъня. Думата *„vivásvant-*, с малки изключения, основно обозначава аспекти и митологични персонажи, свързани с утринното слънце.

Формалните характеристики на *uśás* навеждат към някои важни изводи по отношение на различни концептуални аспекти на Зората. **Зората в ег.ч.** номинатив и вокатив влиза предимно като субект на различни агентивни роли, показателни за основните ѝ функции; **Многото Зори в мн.ч.**, пак предимно номинативни употреби, насочват към представата за ежедневно възобновяващата се Зора и към представата за

континуитета на света; формите на **Зората в дв.ч.** насочват към силна концептуална връзка между нея и богинята на нощта (*Rātrī*), почиваща на общи и срещуположни характеристики и функции. Генитивните и локативни форми изразяват **Зората като ориентир във времето и пространството** и поясняват ритуални действия или явления, които се извършват на зазоряване и/или са ситуирани непосредствено пред физическата поява на утринната светлина.

Трета глава

Трета глава, озаглавена „Семантичен фокус: Блести, свети, сияе, лъчи“, е разделена на дванадесет части и цели да представи различни глаголи и техни деривати, обединени от общото семантично поле „блестя, светя, сияя“, които характеризират Зората и нейната дейност. Те са представени от гледана точка на своя произход, формално-морфологични характеристики, брой появи, повторения и дистрибуция в изследвания корпус и основни синтактично-семантични особености, илюстрирани с примери.

В първа и втора част са представени глаголт $\sqrt{bhā}$, „блестя, осветявам“, и произхождащите от него епитети на Зората *vibhāvarī* и *bhāsvatī*, „Блестяща, Бляскавата“. Глаголт е на второ място след $\sqrt{vas/uṣ}$ по брой появи с Ушас и споделя го голяма степен неговите синтактични

функции и употреби. При епитетите фокусът е върху тенденцията им към субстантивирание под формата на названия на богинята на зората.

В трета и четвърта част проследявам глагола $\sqrt{\text{svit}}$, „светя, светвам“, и неговите деривати svetyā , svitīcī , svetā- , „Светлата, Светлинната“, които се срещат в изворите като определения и названия на Зората. Семантична особеност на глагола е това, че назовава процеса на появата на Зората с акцент върху яркостта на светлината ѝ.

В пета част е представен глаголът $\sqrt{\text{ruc}}$, „лъча“, който обозначава основно лъчението на дневната небесна светлина, като включва в семантиката си нейния пространствен и зрителен аспект. Проследена е неговата субектно-обектна дистрибуция и семантичните му значения са анализирани в контекста на появите му в изследвания корпус.

В шеста и седма част е анализиран глаголът $\sqrt{\text{śuc}}$, „горя, жаря“ от производните му прилагателни имена śūci- , śukrā- , „ярък, ясен, чист“. С малкото си появи глаголът акцентира върху интензивитета на блясъка на Зората, като препраща към неговия огнен аспект. При śūci- е застъпена в по-голяма степен семантиката за чистота и яснота, докато śukrā- характеризира повече блясъка и цвета на даден обект.

В осма и девета част разглеждам глагола $\sqrt{\text{dyut}}$, „сияя“, и производното прилагателно dyotanā , „Сияйната“.

Глаголът назовава основно появата на светлината при разпадането на огъня. Проследени са различни употреби с представката *vi-*, означаваща разпространението на глаголното действие във всички посоки. Прилагателното *dyotanā* се смята за едно от названията на Зората, макар и само с една регистрирана поява.

В десета, единадесета и дванадесета глава представям последователно глагола *√cit*, „ярък съм, ясен съм; явявам се; разпознавам“, и неговите два деривата *citrá-*, „Ярката, Ясната“, и *ketú*, „яснота, виденина; знамение“. По отношение на глагола са представени двете основни теории – на Джеймисън и на Гото, обясняващи причините за граничната му семантика между светлина („ярък съм, блестя“) и възприятие. При анализа на глагола акцентът е върху неговите преходни и непреходни употреби и специфичните значения, които те реализират.

Другите два деривата са анализирани основно в синтактичните си употреби и функции чрез различни техни появи в изходния корпус.

По отношение на дистрибуцията на тази група се наблюдава интересен феномен: появите са регистрирани почти изцяло в *Ригведа Самхита*, с изключение на няколко единични появи в други части на изследвания корпус, най-много в *Атхарваведа Самхита* (6), която по датировка се доближава най-много до *Ригведа*.

Това навежда към извода, че процесуалните обозначения на светлината на Зората след *Ruzveda* са реализирани основно от глагола $\sqrt{vas/uz}$, вероятно под влияние на геномативната му сила и етимологична съотнесимост. Разгледаните тук глаголи и характеристики отразяват една по-архаична изразност по отношение светлината на Зората, която по различни причини явно губи своята относимост към Ушас.

Четвърта глава

Четвърта глава, озаглавена „Номинален фокус: *Щедрата млада богиня*“, е разделена на двайсет и пет основни части, които представят различни съществителни и прилагателни имена, обединени от възможността си да назовават Зората или да изразяват нейни устойчиви характеристики. В рамките на отделните точки някои характеристики са разгледани заедно въз основа на етимологично и семантично сходство. Представените имена включват: ***devī***, „богиня“, ***duhitar divás***, „дъщеря на небето“, ***áruṣī-***, ***aruṇī-***, ***árjuni-***, „Алената“, ***maghónī-***, „щедра“, ***citrāmaghā-***, „предоставяща бляскави гарове“, ***sūnṛtā***, ***sūnṛtāvati-***, ***sūnṛtāvari-***, ***sūnāri-***, „жизнерадостна, енергична“, ***aśvāvati-***, ***gómati-***, ***vīrávati-***, „притежаваща коне, крави и синове герои“, ***vājīni-***, ***vājīnivati-***, „притежаваща *vāja*“, ***bhadrá-***, „благоприятна, предвещаваща добро“, ***viśvāvārā-***, „притежаваща всички

богатства“, *subhágā-*, „благогенстваща, изобилна; щастлива“, *sujātā-*, „благородна“, *yuvati-*, *yóṣā-*, девојка, млада жена, *mātr*, „майка“, *svásr*, „сестра“, *pátnī*, „господарка; съпруга“, *netrī*, „предводителка“, *mahī-*, *bṛhatī-*, „велика; огромна“, *prathamā-*, „най-първа, най-ранна“, *purāṇī-*, „древна, отколешна“, *ṛtāvārī-*, „следваща Порядъка“, *supēṣas(ā)*, „красиво изписана, обазрена, красна“, *sumnāvārī-*, „великодушна, благосклонна“, *ódatī-*, „Влажната; сладострастната“, и *ahanā-*, „Неразрушимата“.

Всички тези имена са проследени като произход и значение спрямо Зората. Разгледани са техните формални характеристики, брой появи, повторения и дистрибуция в светлината на конкретни примери в изследвания корпус.

В направените в края на главата обобщения и изводи са очертани три основни концептуални представи, към които насочват разгледаните имена. Това са: **божество** – представата за Зората като богиня; **жена** – антропоморфна концептуализация, която позволява на поетите жреци да мислят и говорят за Зората като за човешки агент; и **благополучие** – идеята за Зората като носител на различни блага, които репрезентират представата на индоариите за благополучие и добруване.

Пета глава

Пета глава, озаглавена „Предикативен фокус: пробужда, изпълва, гарява“, е разделена на двадесет основни части, проследяващи различни глаголи със Зората като субект на действието, които имат потенциала да изразяват нейни устойчиви агентивни роли. Те са ексцерпирани от химни и строфи, посветени на Ушас. Голяма част от тях са разгледани заедно въз основа на семантичното им сходство. Анализирани са следните глаголи: \sqrt{i} , $\sqrt{yā}$, \sqrt{gam} , \sqrt{car} , „движи се; идвам; появявам се“, \sqrt{vah} , $\sqrt{bhṛ}$, $\sqrt{dhā}$, $\sqrt{dā}$, „нося; давам, гарявам“, \sqrt{jan} , „раждам (се), пораждам“, \sqrt{budh} , \sqrt{jar} , „пробуждам (се)“, $\sqrt{dṛś}$ / $\sqrt{(s)paś}$, „виждам (се), появявам се“, $\sqrt{sthā}$, „заставам; издигам се; разпростирам се“, $(na) \sqrt{mī}$, „(не) намалявам, отнемам; меня“, $\sqrt{jī}$, „износвам се; износвам, състарявам“, \sqrt{yuj} , „впрягам“, $vi-\sqrt{vr}$, $\sqrt{ūrṇu}$, \sqrt{ri} , $āvis-\sqrt{kr}$, „разкривам; отварям, показвам“, $jyótis-\sqrt{kr}$, „създавам светлина“, $á-\sqrt{pṛ}$, $\sqrt{prā}$, „изпълвам“, \sqrt{tan} , \sqrt{prath} , „разширявам (се), разпростирам (се)“, $\sqrt{jñā}$, \sqrt{vid} , „зная, познавам, разпознавам“, $\sqrt{bādh}$, „отблъсквам, прогонвам“, \sqrt{ir} , \sqrt{cud} , „издигам (се); тласкам, подбуждам“, \sqrt{yam} , „разпростирам се; насочвам, предоставям“, $\sqrt{śri}$, „установявам (се); насочвам, разпръсвам (се)“, $\sqrt{añj}$, „обагрям (се), разкрасявам (се)“, \sqrt{smi} , „усмихвам се“.

Всички тези глаголи са проследени в рамките на част 1 до част 20 в перспектива на: основно значение, а при

нужда и етимология; формално-морфологични характеристики; брой появи и повторения и тяхната дистрибуция в изследвания корпус. Дистрибуцията също обхваща и проследяване на употребените с тях обекти, обстоятелствени пояснения.

В двадесет и първа част са направени някои обобщения и изводи относно различни концептуални значения на проследените агентивни роли, които да бъдат анализирани. Тук са посочени: устойчивата концептуализация на Зората като човешки агент и различни метафорични разбирания за появата ѝ; узгрева като вечен цикъл от появяващи се, отминаващи и идващи нови Зори; космогоничната роля на Зората да структурира пространството; нейното осмисляне на едно първоначално космогонично и на вторично онтологично равнище да създава и трансформира света или да премахва различни пречки; ролята ѝ да активира и подтиква процесите в света; и осмислянето ѝ като гарителка на блага.

Шеста глава

Шеста глава, озаглавена „Метафоричното разбиране за Зората“, е основната глава в дисертационния труд, където концептуалното разбиране за утринната светлина във Ведите е анализирано чрез теорията за

концептуалната метафора и метонимия. Главата се състои от седем части.

В първа част въвеждам в концептуалната връзка между представата за Космос и Зора. В нея накратко са синтезирани някои теории и изследвания за ролята на Зората в новогодишния ритуал и космогоничния мит за Вала. Въз основа на определени митологични мотиви са очертани основните концептуални перспективи, в които ще бъде анализиран концептът за утринна светлина, а именно: като **изходна концептуална сфера** от ежедневието, която структурира представата за възникването на космоса и благата на живота; и като **абстрактна сфера цел**, обект на различни концептуализации. В ролята на Ушас като изходна сфера възниква нуждата тя да бъде изследвана паралелно с противоположния ѝ концепт ТЪМНИНА. За целта на анализа е аргументирано открояването на две концептуални равнища – космогонично и онтологично, на които двуполюсните понятия ТЪМНИНА и СВЕТИНА структурират разбирането на древните индоарии за Космоса.

Във втора част е разгледано метафоричното разбиране за предкосмогоничното състояние чрез концептуалната сфера ТЪМНИНА. Тук са проследени основните компоненти на метафората ПРЕДСЪТВОРЕНИЕТО Е ТЪМНИНА. Определени са основните образни схеми в метафората, а именно ПРЕПЯТСТВИЕ и ВМЕСТИЛИЩЕ, въз

основа на които са изведени няколко допълнителни елемента в изходната сфера ТЪМНИНА, които са експериментално свързани с липсата на светлина. Това са НЕВЪЗМОЖНОСТ ЗА ВИЖДАНЕ/РАЗПОЗНАВАНЕ, ПРЕГРАДА, ЗАТВОРЕНО ПРОСТРАНСТВО и НЕВЪЗМОЖНОСТ ЗА ДВИЖЕНИЕ. Всички те са анализирани чрез множество примери от *Rigveda* като отделни систематични метафорични структури, разширяващи разбирането за предкосмогоничното състояние.

В трета част е проследено метафоричното разбиране за космогоничния процес чрез изходната сфера ПОЯВА НА СВЕТИНА. Тук са анализирани основните компоненти в концептуалната метафора СЪТВОРЕНИЕТО Е ПЪРВАТА ПОЯВА НА ЗОРАТА. Като основни образни схеми са посочени ПРЕМАХВАНЕ НА ОГРАНИЧЕНИЕ и СЪЗДАВАНЕ НА ВЪЗМОЖНОСТ, които мотивират картирането на поредица допълнителни изходни сфери, които са в отношения на корелация с перцептивните ни взаимодействия със светлината. Това са сферите ПРЕМАХВАНЕ НА ПРЕГРАДА, ВЪЗМОЖНОСТ ЗА ВИЖДАНЕ/РАЗПОЗНАВАНЕ, ШИРОКО ПРОСТРАНСТВО и ВЪЗМОЖНОСТ ЗА ДВИЖЕНИЕ. До края на частта всички те последователно са анализирани като отделни систематични отношения в рамките на метафората.

В четвърта част се фокусирам върху ролята на Зората като изходна сфера по отношение на разбирането за посткосмогоничното състояние, в което тъмната на

предсътворението е интегрирана в амбивалентния концепт нощ. Тук са разгледани концептуалните връзки между ТЪМАТА НА НОЩТА и различни представи за ВРАГ, ЗАПЛАХА, и др., съставляващи общата представа за ЗЛОПОЛУЧИЕ. В анализа на компонентите на различни метафорични картирания в *Ригведа* са открити различни елементи от концептуалната сфера на тъмнината и са интерпретирани в контекста на ролята им като онтологична пречка. След това в частта е разгледана изходната сфера на посткосмогоничната Зора в рамките на концептуалната метафора БЛАГОПОЛУЧИЕТО Е ВСЕКИДНЕВНАТА ПОЯВА НА ЗОРАТА. Тук са проследени основните елементи в разбирането за благополучие и систематичните връзки между тях и изходната сфера СВЕТАЛИНА.

Времето е разгледано като част от метафората ВРЕМЕТО Е ПРОСТРАНСТВО, имаща две вариации – метафората за движещото се време и тази за движещото се Аз. Проследени са някои основни понятия за време в *Ригведа*. Анализирана е и парадоксалната от наша гледна точка ведическа представа за времето като ориентирано *напред* както по отношение на бъдещето, изразено от предстоящите Зори, така и по отношение на миналото, свързано с изначалното време на първия изгрев. Представени са две различни перспективи към начина, по който Зората, репрезентираща времето, засяга света и

процесите в него, като с регулярната си поява едновременно удължава и скъсява човешкия живот.

В пета част е разгледана ролята на концепта за Зората като сфера цел в контекста на устойчивото ѝ метафорично разбиране като МЛАДА ЖЕНА. Тук са разгледани някои основни параметри на първичната метафора ПРИРОДАТА Е ЧОВЕШКИ ДЕЯТЕЛ, която е в основата на антропоморфната представа за Зората. Впоследствие в частта са проследени основните компоненти на метафората ЗОРАТА Е МЛАДА ЖЕНА.

Разгледани са основните изходни елементи, активирани в тази метафора, като КРАСИВА ПРЕМЯНА, позволяващ светлината на Зората да се осмисли като отделен неин физически атрибут, с който богинята взаимодейства по различни начини: *процесът на зазоряване* на Зората осмисля като *обличане на премяна*, а самият изгрев като поява на вече *красиво пременена девойка*. Елементът УКРАШЕНИЕ изразява разбирането за пищността и интензивитета на светлината. Сферата ЖЕНСКО ТЯЛО позволява на поета жрец да кодира в ритуалната реч абстрактния процес на космогенезата чрез конкретния образ на *жена*, която *се разсъблича*, за да бъде *видяна* от всички, и др.

След това в тази част се спирам съвсем схематично на други систематични съответствия в тази метафора, които структурират разбирането за космологичните и митологични връзки на Зората във ведическия модел на

Космоса. Разгледани са метафоричните разбирания за Зората като БОГИНЯ, ДЪЩЕРЯ НА НЕБЕТО, СЕСТРА НА НОЩТА, СЪПРУГА/ЛЮБИМА и др.

В шеста част анализирам зооморфната концептуализация ЗОРИТЕ СА КРАВИ. Тук са проследени основните мотивации във всекидневния опит за това метафорично разбиране, след което за кратко са разгледани отделни систематични връзки, анализирани като отделни метафорични структури. Метафората ПОЯВАТА НА ЗОРАТА Е ИЗЛИЗАНЕ НА КРАВИТЕ ОТ ОБОР е анализирана в контекста на космогоничния мит, като са изведени някои основни изходни елементи, които формират основата на мита. След това са проследени други систематични връзки в метафората ЗОРИТЕ СА КРАВИ като ЛЪЧИТЕ НА ЗОРАТА СА СТАДА ОТ КРАВИ и БЛАГАТА НА ЗОРАТА СА ВИМЕ НА КРАВА.

В седма част засягам връзката между ритуала и Зората. Тук са изложени някои нерешени в индологията проблеми, свързани с различни аномалии, затрудняващи осмислянето на ритуалната значимост на Зората, която е единственото божество, което не получава дял от приношенията. Изложена е накратко хипотезата на Огибенин за функцията на ритуалната реч като форма на приношение към богинята. След това проследявам някои метафорични структури, свързващи сферата на ритуала с концепта за утринната светлина. Такива са връзката и

с жертвената награда *дакшина* и най-вече разбирането на Зората като знамение на жертвоприношението,.

Заклучение

Настоящото изследване е опит за задълбочаване на разбирането ни относно концепта за Зората и нейната божествена персонификация във ведическата култура. Важна стъпка към постигането на тази цел бе анализът на всички основни езикови означения на Зората във Ведите.

Присъствието на богинята Ушас бе проследено в репрезентативен за ведическия канон изворен материал, който надхвърля обичайните граници на *Ригведа Самхита* и химните, посветени на Зората. Основен научен метод в този процес бе граматико-семантичният анализ и изследването на дистрибуцията на обширен лексикален корпус, обхващащ езиковите означения на Зората в четири основни фокуса: *етимологичен*, свързан с произхода им от $\sqrt{vas/uz}$, „зоря, да озаря“; *семантичен*, в който изследвах различни глаголи и производни имена от семантичното поле на светлината; *номинален*, обхващащ основни устойчиви характеристики и имена; и *предикативен* фокус, проследяващ действията, които утринната светлина извършва. Резултатите от този анализ доведоха до няколко важни извода.

Броят на регистрирани появи на Зората и тяхната дистрибуция в изследвания корпус показват как присъствието ѝ рязко намалява извън ранния ведически период, след което прогресивно изчезва. В този смисъл присъствието на богинята Ушас е най-видимо в *Ригведа Самхита*, след което се нареждат *самхитите* на *Атхарваведа*, *Яджурведа* и *Самаведа*, прилежащите им *брахмани* и само единични появи са фиксирани в *араняките*. Зората на практика отсъства изцяло от корпуса на *упанишадите*.

Друг важен извод е, че глаголят $\sqrt{vas/uṣ}$ и основните му деривати *uśás*, *usrá-*, *usríya-*, а в по-късните извори и *vuṣ*, *vuṣṭi*, *vástu*, са най-устойчивите езикови означения на Зората във ведическия канон. Това се отнася не само до най-архаичния паметник *Ригведа*, но още повече до по-късните части на изследвания корпус, където други епитети, названия и устойчиви характеристики на Зората се срещат *само* спорадично и основно като повторения и референции към RV за нуждите на ритуала.

Начинът, по който някои гуми означават Зората, също се променя с тенденция към адвербиализация – към означаване на *времева* или *пространствена* ориентация за ритуалните действия или явления, които се извършват на зазоряване или се ситуират на изток непосредствено пред изгряващата Зора.

Друга интересна тенденция в по-късните части на канона са *метонимичните употреби* на глагола $\sqrt{vas/uṣ}$, които насочват към различни концептуални проявления на утринната светлина и показват трансфера на нейни функции към ритуални и космологични същности. Контексти на такива появи са различни обреди и магически практики в *Атхарваведа* за прогонване на демонични сили и болести или за постигане на благоденствие, тухлите *iṣṭakā*, изграждащи олтара в публичния ритуал и др. Тези по-късни появи на Зората, до колкото ми е известно, не са проучени добре и представляват интересни посоки за изследване на ритуалното осмисляне на концепта за утринна светлина.

Представеният в глави 3-5 лексикален корпус в това изследване служи като *ключ* за разбирането на различни аспекти от концептуалното значение на утринната светлина. Тъй като появите на този лексикален корпус са основно в рамките на *Ригведа Самхита*, имаме основание да изразим хипотезата, че периодът на композиране на ригведийските химни маркира краен етап от активното формиране на концепта за Зората във ведическата култура. Оттам, макар и елементи от него да биват заимствани и активирани по отношение на различни аспекти на ритуалната практика, първостепенната

роля на Зората като символ на появата на светлина впоследствие бива иззета от Слънцето, бог Суря.

Едно от предизвикателствата при анализа на ведическата представа за Зората е, че в ритуалната си реч поетите жреци целенасочено формулират комплексни концептуални структури под формата на прозрения (*dhí*, *dhíti*), в които те пресичат и активират множество елементи от сферите на микро- и макрокосмичното, от разбирането си за Зората и живота, ритуала и Космоса

Възможност за ориентация в тази „плетеницата“ на ведическата митопоетична образност ни предоставят различните методи на когнитивната лингвистика. Нейната приложимост за осмислянето на корпуса на Ведите се потвърждава и от хипотезата, аргументирана в края на глава 2, че в основата си разбирането за ритуалната реч и прозрения на древноиндийските поети *риши* е сходно с това на когнитивната лингвистика: езикът структурира и изразява мисловни модели и има преди всичко концептуална природа.

В тази перспектива концептът за утринната светлина и Зората бе анализиран в настоящия дисертационен труд чрез методите на теорията за концептуалната метафора и метонимия. Този подход позволи обектът на изследване да бъде разгледан от два различни ракурса – Зората като *изходна сфера*, предоставяща достъп за разбирането на различни абстрактни идеи, и Зората като *сфера цел*, осмисляна

метафорично в езика на древните поети жреци чрез различни аспекти на техния всекидневен опит.

Анализът на ПОЯВАТА НА ЗОРАТА като изходна сфера гаде възможност тя да бъде разгледана не само като един от фундаменталните елементи на нашия въплътен опит, но и като симултантно активираща противоположната сфера ТЪМНИНА. Значението на тези концептуални дихотомии във ведическата култура бе разгледано като структуриращо разбирането на древните индоари за съществуването на две различни равнища – като *космогонично събитие и онтологичен процес*.

На **космогонично равнище** изходните сфери ТЪМНИНА и ПОЯВА НА ЗОРАТА бяха разгледани като формиращи метафоричното разбиране за концептите ПРЕДСЪТВОРЕНИЕ и СЪТВОРЕНИЕ в *Rigveda*. Анализът на образно-схематична структура, активирана от преживяването на тъмнината и появата на светлина, говеде до обособяване на няколко допълнителни изходни концептуални елементи, които формират разбирането за космогоничния процес като поредица от корелации:

ПРЕДСЪТВОРЕНИЕТО Е ТЪМНИНА → ПРЕЧКА

→ НЕВЪЗМОЖНОСТ ЗА ВИЖДАНЕ, ЗА РАЗБИРАНЕ, ЗА ДВИЖЕНИЕ;

СЪТВОРЕНИЕТО Е ПЪРВАТА ПОЯВА НА ЗОРАТА → ПРЕМАХВАНЕ НА ПРЕЧКА

→ ВЪЗМОЖНОСТ ЗА ВИЖДАНЕ, ЗА РАЗБИРАНЕ, ЗА ДВИЖЕНИЕ

Анализът на тези два метафорични модела в контекста на *Rigveda* показва, че те са основни компоненти на една от основните космогонични представи в ранната ведическа култура – мита за Вала и намирането на скритото слънце.

В посткосмогоничния свят тъмната на предсътворението бива интегрирана в специфичния амбивалентен концепт за Нощта. На това следващо равнище анализът на двете изходни сфери ТЪМНИНАТА НА НОЩТА и ПОЯВАТА НА ЗОРАТА разкрива елементи от представите на гревните индоарици за онтологичното равнище на съществуването. Тук ежедневното редуване на изгрева на Зората и на Нощта структурира представите във ведическата култура за концептуални дихотомии като БЛАГОПОЛУЧИЕ и ЗЛОПОЛУЧИЕ, СИГУРНОСТ и ЗАПЛАХА, ЖИВОТ и СМЪРТ и ВРЕМЕ.

Един от основите изводи относно концептуалното значение на посткосмогоничната Зора е, че тя се осмисля като генеративна сила, която *активира, подтиква и утвърждаваща* онтологичния процес. Тези нейни функции са изразени метафорично в езика на химните чрез основните ѝ агентивни роли *да прогонва и отблъсква* силите на мрака и нощта, трудностите и заплахите, като *пробужда* хората и животните за движение и активност и *проявява, прави видими* и достъпни богатата, възплътяващи добруването на живота.

Закономерната поява на Зората бе разгледана и като изходна сфера за някои основни пространствени разбирания на концепта за ВРЕМЕ. Едно от важните открития в тази посока бе, че ориентацията на времевия модел във ведическата култура спрямо източната посока, откъдето Зората изгрява, формира разбирането, че като идващо отпред се осмисля не само *бъдещето*, което предстоящите Зори репрезентират, но и *изначалното време* на първата Зора. В този смисъл ориентацията *напред* за ведическия човек е ориентация както към бъдещето, така и към неговата изходната точка в началото на сътворението.

По отношение на изследваните от мен проблеми един от приносните елементи в моя анализ е не толкова в самото установяване на концептуални връзки между Зората и различните космологични и онтологични процеси, колкото *реконструирането на мотивациите* зад мисловните модели, които се проявяват в образността и езиковите означения, изграждащи прозренията на поетите жреци.

Важното място на Зората като изходна сфера е в основата на нейната генерализация в самостоятелна абстрактна концепт, който влиза в ролята на сфера цел за различни концептуализации. В това отношение изследването се фокусира върху два основни метафорични израза на утринната светлина: ЗОРАТА Е МЛАДА ЖЕНА и ЗОРИТЕ СА КРАВИ. Анализът на различните компоненти на

тези метафори позволи да бъде проследено как сферата на всекидневния опит позволява на поета жрец да прозре космологичните връзки на Зората с останалите елементи в неговия модел на света. На равнището на ритуалната реч тези връзки биват метафорично осмислени като нишки, втъкани в мито-ритуалните структури на разбирането му за Космоса, ако мога да заема тази ведическа метафора.

В края на изследването си се спирам за кратко и на проблематичната връзка между ритуала и богинята Ушас. Тъй като прагматиката на ритуала остава извън обсега на този труд, тук само маркирам някои възможни посоки за бъдещо изследване на концепта за утринната светлина в полето на ритуалната сфера. Фокусът в тази част върху концептуализацията на Зората като ЗНАМЕ НА ЖЕРТВОПРИНОШЕНИЕТО показва, че както в *Ригведа*, така и в по-късния период Зората запазва концептуалното си значение на космологична същина, която активира и стимулира утринния ритуал и опосредства познавателния процес за неразривните връзки между Космоса, ритуала и човешкия опит.

Приложението съдържа списък с появите и повторенията в изследвания корпус на думите от етимологичния фокус на изследването, които

функционират като най-устойчиви названия и обозначения на Зората в изследвания корпус.

3. Приложимост на дисертационния труд

Представеният дисертационен труд може да бъде източник за справки относно формалните и синтактични особености и появите и дистрибуцията на редица лексеми, свързани със Зората.

Той може да послужи като основа или референция за научни изследвания от областта на лингвистиката, религиознанието, и културологията, разглеждащи концепта за светлината в древни религиозни текстове чрез методите на концептуалната метафора и метонимия.

4. Бъдещи насоки за развитие на дисертационния труд

Дисертационният труд очертава различни полета, в които изследването на концепта за утринната светлина може да бъде насочено:

- Концептът за Зората да бъде анализиран по-задълбочено в контекста на отделни ритуални практики в следригведическия период;
- Да се проучи по-задълбочено образносхематичната структура на космогоничния мит за Вала в посока на цялостен когнитивен анализ;
- Да се изследва самостоятелно концептът за Нощта във Ведите;
- Да се изследват концепта за утринната светлина в контекста на други „утринни“ божества като Агни и Ашвините;
- Да се проучи ролята на светлината и тъмнината като изходни сфери, структуриращи разбирането за концептите прозрение, знание и гр. в по-късния ведически период.

5. Публикации по темата на дисертационния труд

Богданов, А. (2012) *Формиране на концепцията за силата на зрителния акт (darśana) във ведическата култура.* – В: Д. Веседино (ed.) *Девета конференция на млади учени от Факултета по класически и нови филологии, май 2012.* Университетско издателство Св. Климент Охридски, pp. 313–319.

Богданов, А. (2013) *Ведическата богиня на зората Ушас: основни представи и функции.* – В: *Десета конференция*

на нехабилитираните преподаватели и докторанти от ФКНФ във Факултета по класически и нови филологии, май 2013. София: Университетско издателство Св. Климент Охридски.

Богданов, А. (2015) Концептуализацията на Зората като млада жена в Ригведа. – В: М. Братоева et al. (eds) *От Индия, към Индия: Перцепции и перспективи. Сборник с доклади от научната конференция с международно участие, посветена на 30-годишнината от основаването на специалност Индология в Софийския университет „Св. Климент Охридски“, 9–10 септември 2013 г.* София: Университетско издателство Св. Климент Охридски, pp. 43–50.

Богданов, А. (2019) Зорите крави в космогонията на Ригведа, *Манас*, 5(1).

6. Цитирани източници

Братоева, М. (2012) *Светлина – видение – просветление: митология, ритуали и религиозно-философски идеи във Ведите.* София: Индологическа фондация „Изток–Запад“.

Gonda, J. (1959) *Epithets in the Rigveda.* The Hague: Mouton & Co., Publishers.

Gonda, J. (1975) *Vedic literature: Saṃhitās and Brāhmaṇas.* Wiesbaden: Harrassowitz (A History of Indian literature ; v. 1 : Veda and Upanishads ; fasc. 1).

- Hillebrandt, A. (1899) *Vedische Mythologie, Zweiter Band. Uṣas. Agni. Rudra.*
- Jurewicz, J. (2010) *Fire and cognition in the R̥gveda.* Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa.
- Keith, A.B. (1925) *The Religion and Philosophy of the Veda and Upanishads.* London: Harvard University Press (Harvard oriental series, 31 & 32).
- Kuiper, F.B.J. (1960) 'The Ancient Aryan Verbal Contest', *Indo-Iranian Journal*, 4(4), pp. 217–281.
- Lakoff, G. (1987) *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal About the Mind.* paperback ed., [Nachdr.]. Chicago: The University of Chicago Press.
- Lakoff, G. and Johnson, M. (1980) *Metaphors We Live By.* Chicago: University of Chicago Press.
- MacDonell, A.A. (1893) 'Mythological Studies in the Rigveda', pp. 419–496.
- Oguibénine, B. (1988) *La déesse Uṣas: Recherches sur le sacrifice de la parole dans le R̥gveda.* Louvain: Peeters (Bibliothèque de l'École des Hautes Études, Section des Sciences Religieuses, 89).
- Oldenberg, H. (1894) *Die Religion des Veda.* Berlin: W. Hertz.
- Roesler, U. (1997) *Licht und Leuchten im R̥gveda. Untersuchungen zum Wortfeld des Leuchtens und zur Bedeutung des Lichts.* Swisttal-Odendorf (Indica et Tibetica, 32).
- Witzel, M. (1997) 'The Development of the Vedic Canon and its Schools: The Social and Political Milieu', in *Inside the Texts*,

Beyond the Texts. Cambridge: Opera Minora 2 (Harvard Oriental Series).

Witzel, M. (2005) 'Vala und Iwato: The Myth of the Hidden Sun in India, Japan and beyond', *Electronic Journal of Vedic Studies*, Bd. 12 Nr. 1 (2005), pp. 1-69 Seiten. Available at: <https://doi.org/10.11588/EJVS.2005.1.398>.

Witzel, M. (2012) *The Origins of the World's Mythologies*. Oxford ; New York: Oxford University Press.